

Historie národa patřila k základním argumentům, jichž se užívalo jak při snahách o národní mobilizaci (i občanskou výchovu) vlastní národní pospolitosti, tak při zdůvodnění práva etnické skupiny na národní existenci. Názory na význam minulosti pro moderní národ a pro nacionalismus se ovšem značně lišily.

Pro badatele, kteří vycházeli z primordialistické koncepce národa, byla minulost klíčovým a rozhodujícím kritériem existence národa. O jakou minulost ovšem šlo? Pokud historik ztotožňoval dějiny s dějinami politickými, jak to odpovídalo převažujícímu názoru tradiční historiografie, mohl bez problému vyloužit existenci státních národů z kontinuity jejich politických dějin. V této perspektivě existoval francouzský, švédský či nizozemský národ prostě proto, že měl (státně definované) dějiny. Německý národ získal své dějiny díky adopci, respektive nacionální adaptaci Svaté říše římské (národa německého). „Mít dějiny“ znamenalo existovat v historické kontinuitě jako nezpochybnitelný celek. Přijatelným argumentem národní existence byla také bývalá státnost, kterou vnější okolnosti v nedávné době narušily. Zde ovšem již se otevíral problém únosného časového odstupu a přípustné míry narušení. Obnovení přerušené státnosti, které bylo přijatelné při výkladu formování maďarského, polského a dokonce i norského národa, bylo nejednou zpochybněno v případě českém či skotském. Zcela bezradné byly ovšem tradiční politické dějiny při výkladu národa v podmínkách etnické skupiny bez jakékoli státní tradice, jako byli Finové či Slovinci.

Odtud se již v době zápasů o národ zrodilo rozlišení „historických“ a „nehistorických“ národů.⁴¹ U prvních byla rozhodující příčinou jejich existence státnost, a proto o historické nutnosti jejich vzniku nebylo pochyb. U druhých chyběla složka politické tradice – a tedy také dějiny. I když většina badatelů neshledala názory německých – a nejen německých – liberálů z revoluce 1848, že právo

41 I. L. Rudnytsky, *Observations on the Problem of „Historical“ and „Non-historical“ Nations*, *Harvard Ukrainian Studies* 5, 1981, str. 358 nn.

na národní existenci mají pouze národy „historické“, zůstává nad formováním těchto národů i v současném bádání jakási latentní pochybnost: byly skutečně nutným výsledkem historického vývoje, nevěděli za svůj vznik spíše nahodilé shodě okolností? Nejsou snad dokonce v rozporu s obecnou vývojovou linií od státu k národu? Tento ostrakizující aspekt se objevuje nejčastěji v pracích orientovaných na národy „východoevropské“. ⁴² Najdeme jej však implicitně i tam, kde se souhrnné či komparativní pojednání o evropských národech soustředí na národy „historické“.⁴³

Významnou úlohu připsují politickým, respektive státním dějinám zejména autoři, kteří definují národ státností a chápou tedy nacionalismus jako zápas o samostatný stát, respektive jeho posléze. Základní typologie J. Breuillyho je založena na tom, jaká státní forma byla východiskem „nacionalismu“. Podle vztahu k minulosti proto od anglické a francouzské „národní ideologie“ odlišuje „nacionalismus“ unifikáční (Němci, Italové, Poláci) a separatistický (Češi, Maďari atd.).⁴⁴ Podle S. Rokkana a jeho školy vzniká státní národ z historického jádra, které si i po vzniku státu a občanské společnosti udrželo privilegované, respektive výhodnější postavení ve srovnání s obyvateli státní provincie.⁴⁵ Význam státně politického historického vývoje – nicméně v sepětí s prvky dalšími – zdůrazňuje Josep R. Llobera a řada dalších autorů. Konec konců, i Barthův důraz na význam hranice je poznamenán aspektem státně-historickým.⁴⁶

U Bartha je ovšem politická hranice jen jedním z aspektů etnický (a historický) podmíněného vymezení národa. Dnes již, zejména mezi nehistoriky, převažuje představa, že minulost zasahovala do národotvorných procesů nejen jako minulost politická, ale také jako minulost sociální a kulturní – a také jako tradované systémy hodnot. Na této představě bylo ostatně založeno již na prahu

42 Kriticky se k tomuto přístupu již roku 1966 vyjádřil P. Sugar, *The Roots of Eastern European Nationalism*, in: *Congres international des études balkaniques. Resumés et communications. Histoire XX siècle*, Sofia 1966, str. 162 nn.

43 Dnes asi nejznámějším příkladem může být často citovaná kniha H. Schulze, *Stát a národ v evropských dějinách*, Praha 2003, obdobnou selekci najdeme však i v nejnovější knize H.-U. Wehlera, *Nationalismus. Geschichte, Formen*, München 2001.

44 J. Breuilly, *Nationalism and the State*, kap. 3–5.

45 S. Rokkan et al., *Nation-building. A review of recent comparative research and a selected bibliography of analytical studies*, *Current Sociology* 19, 3, 1973; J. C. Alexander, *Core solidarity, ethnic outgroup, and social differentiation: a multidimensional model of inclusion in modern societies*, in: J. Doñy, A. Akiwomo (vyd.), *National and Ethnic Movements*, str. 5 nn.

46 F. Barth, *Ethnic Groups and Boundaries*, Bergen 1969; J. R. Llobera, *The God of Modernity*.

20. století Meineckovo rozlišení „státního“ a „kulturního“ národa, stejně jako Baerova konstrukce základních etap vývoje k národu od národa rytířského přes národ měšťanů a vzdělavců až po socialistický národ budoucnosti. Ze stejné doby pochází také vývojové pojetí národního vědomí u K. Lamprechta.⁴⁷ V době mezi válkami bylo historicky založeno a vývojově koncipováno Hayesovo pojetí různých druhů nacionalismu.⁴⁸ Představa moderního nacionalismu jako organického a přirozeného vývoje nacionalismu od pradávých dob je charakteristická pro svého času vlivnou koncepci Hanse Kohna, kterou sdílela řada dalších autorů.⁴⁹ Proti tomu vidí A. Hastings předmoderní kořeny národa v mnohem širší škále kontinuity tradičních postojů a kritizuje autory, kteří spojují národ a nacionalismus téměř výlučně s 19. stoletím.⁵⁰ Názor, že moderní národ je organickým výsledkem vývoje společnosti i kultury (a tedy také etnika) od středověku, je – jak uvidíme v druhé části této kapitoly – metodickým východiskem většiny pokusů o konstrukci národních dějin.

Představa o významu historie se posunula z roviny „realně existujících“ historických událostí, institucí a tradic do roviny vzpomínek na minulost a „vynalezených tradic“.⁵¹ V této koncepci je důležité rozlišit dvě varianty. Jedna předpokládá, že se moderní nacionalismus vyvinul více méně kontinuálně z předmoderních vzpomínek na národní minulost: minulost přezívá a působí v současnosti především jako kolektivní paměť, nejednou orientovaná na lokality.⁵² Tato kolektivní paměť navazuje ovšem na starší projevy ztotožnění s národem, kterou někteří autoři označují jako „proto-nacionalismus“.⁵³ Otázka, do jaké míry šlo o kontinuitní vývoj a do jaké míry bylo toto vědomí v raném novověku narušeno, zůstává předmětem diskuse. Naproti tomu se všeobecně přijímá názor, že středověké a raně novověké národní vědomí mělo, až na něko-

47 Podle J. Szücs, *Nation und Geschichte*, str. 223.

48 C. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism*, New York 1931.

49 H. Kohn, *The Idea of Nationalism*, srv. výše str. 170.

50 A. Hastings, *The Construction of Nationhood*.

51 V této souvislosti se často odkazuje na sborník E. J. Hobsbawm, T. Ranger (vyd.), *The Invention of Tradition*, Cambridge 1983, ale názory jednotlivých autorů v tomto sborníku na otázku „vymyšlené tradice“ se různí.

52 Průkopnický význam má sborník, který vydal P. Nora, *Les Lieux de mémoire II: La Nation*, Paris 1986. Jeho koncepce se však postupem času stala natolik módní, že její interpretace a aplikace – obdobně jako v případě „vymyšlených tradic“ – často hraničí s desinterpretací.

53 O. Dann (vyd.), *Nationalismus in vorindustrieller Zeit*, München 1986. Cenné příspěvky k této problematice publikovali J. Szücs, B. Zietara, A. Hastings, F. Graus a další.

lik výjimek (Flandry, Čechy, Nizozemí), velmi omezenou sociální základnu.

Konjunkturnu v poslední době prožívá představa, která s odvoláním na E. Renana a na Hobsbawmův termín *invented tradition* rází tezi, že nositelé moderního nacionalismu „vynalezali“ dějiny svého národa tak, aby to bylo v souladu s jejich představou o národním charakteru a o národním zájmu. V tomto pojetí se historická realita ztrácí, přestává být významná a rozhodující je („nacionalistický“) záměr historika, jenž „vymyšlí“ národ prostřednictvím výprávení o jeho minulosti. Nejednou se historické výprávení zužuje na „mýtus“, na instrumentalizované užítí dějin jako výchovného prostředku k disciplinaci vlastních národních řad a případně také jako argumentu proti národnímu nepříteli.⁵⁴ Je ovšem třeba mít na paměti, že termínu mýtus někteří autoři užívají jako synonyma pro historickou naraci. V další části této kapitoly nás bude zajímat především ona složka „kolektivní paměti“, která měla podobu cile vědomé práce na koncepci, respektive konstrukci národních dějin.

Zatímco mýtus se zabýval jednotlivými, pro národní dějiny důležitými příběhy, konstrukce národních dějin usilovala o celostní zpracování, o vyprávění dějin národa od jeho počátků až do současnosti. Historie měla sloužit nejen při hledání společného původu, ale především při hledání vazeb, které poutaly příslušníky národa v minulosti a zároveň byly schopny oslovovat současníky. Důležitá byla zajiště dobová představa o tom, jakou tvářnost získal, respektive má dostat formující se národ, stejně jako představa o národních zájmech, národních nepřítelích apod. Neméně důležitá byla však také historiografická tradice, tj. obraz „národních“ dějin, jenž byl více méně kontinuálně zprostředkováván staršími zpracováními minulosti toho či onoho politického celku, respektive národa.

Prostředníkem mezi hledáním národní minulosti a realitou současného národního života bylo historické vědomí, široký souhrn všech představ a znalostí o minulosti, které našly místo v myslích příslušníků národní pospolitosti dané doby. Tyto představy byly značně polarizovány: na jednom pólu stály vágní, nekritické, často nedoložitelné a obvykle nedatované představy o minulosti, na druhém pólu pak kritické znalosti, které na úrovni dobové historické vědy usilovaly o co nejménější systematické zobrazení minulosti národního celku. Tuto polaritu lze pro naši potřebu charakterizovat jako napětí mezi polem vědeckým, snahou konstruovat národní dě-

54 U nás tyto názory opakovaně popularizoval D. Třeštlík, srv. např. *Vymyšlení českého národa, Dějiny a současnost* 22, 2000, č. 2, str. 41 n.

jiny cestou kritického vědeckého zkoumání a zobecnování na jedné straně – a polem mytologickým, založeným na účelovém přejímání, respektive vytváření národních mýtů na straně druhé.⁵⁵

Někteří badatelé upozorňují na sémantické, respektive rétorické dědictví minulosti. Během raného novověku dostal termín národ – pochopitelně především na půdě státních národů (Anglie, Nizozemí) – pozitivní konotaci, respektive mobilizující význam zejména tehdy, kdy byl stát ohrožen zvenčí.⁵⁶ Historickou průpravu pro moderní národní vědomí přinesl také, jak již víme, pojem vlasti. *PatRIA* se stala normativní kategorií již v pozdním středověku a nový smysl získala v osvícenství. Tehdy se patriotismus v Anglii, Nizozemí i Německu stal předchůdcem zápasu za reformy směřující k občanskému národu.⁵⁷

172 |

3.1 DĚJINY JAKO ARGUMENT

Práce na národních dějinách byla průsečíkem, v němž se setkávaly dvě významné transformace, které v Evropě proběhly v 19. století a jež jsou aktuální dodnes. Jedna z těchto transformací má povahu společenského procesu – vytváření moderního národa – a druhá pak zasáhla sféru intelektuální tvorby: rodila se vědecká historiografie, která výrazně ovlivnila národotvorný proces a byla jím naopak inspirována. Jestliže v pohledu většiny současných středověkých a raně novověkých vývojů tvorí jakousi „pre-historii“, předobraz formování moderního národa, pro samy aktéry národních zápasů i pro tehdejší historiky byl minulý vývoj organickou součástí současnosti a naopak současnost byla nerozlúčnou složkou historie. Tento pohled byl typický a svým způsobem závazný právě tak pro příslušníky státních národů jako pro příkopníky národního hnutí v podmínkách nevládnoucí etnické skupiny.

Význam historie pro vytváření národa však nebyl dán jen tímto bezprostředním vztahem historické kontinuity (v tomto okamžiku

55 Touto problematikou jsem se zabýval již před třiceti lety v úvodu ke sborníku *Úloha historického povědomí v evropském národním hnutí v 19. století*, *AUC, Studia historica* XV, 1976, str. 7 nn. Srv. též M. Hroch, *Historická beletrie a historické vědomí v 19. století*, *AUC, Studia historica* XXXIII, 1988, str. 9 nn.

56 U. Bielefeld, *Die lange Dauer der Nation*, in: U. Bielefeld, G. Engel (vyd.), *Bilder der Nation*, Hamburg 1998, str. 402 nn.

57 J. Säucs, *Nation und Geschichte*, str. 104 nn., J. Leerssen, *Nation, Volk und Vaterland zwischen Aufklärung und Romantik*, in: A. Bormann (vyd.), *Volk – Nation – Europa*, Würzburg 1998, str. 173 nn.

není důležité, do jaké míry šlo o kontinuitu fiktivní), ale měl hlubší příčiny v obecném kontextu vývoje názorů na svět a v transformaci hodnotových systémů.

Začneme obecně uznávanou skutečností, že 19. století bylo stoletím historické vědy, jinak řečeno stoletím, kdy historická pravda stála na předním místě obecně uznávaného hodnotového systému. Primát historické pravdy požadoval, aby se správné, přesné poznání minulé skutečnosti stalo všeobecně přijímanou autoritou, a tak se mohlo stát účinným argumentem pro současnost. Bylo pak jen logické, že představitelům a uchovatelům této autority byl obor, který byl k poznávání historické pravdy profesionálně kvalifikován a „predestinován“ – historie – a s ní i její auguri – historikové.

Již nejméně od první poloviny 19. století platila v řadách elit i vzdělanců obecná shoda o tom, že všechno, co existuje, přesněji řečeno, všechny subjekty, instituce, ba i vize, které si dělaly nárok na obecné uznání, musily své právo na existenci (tj. právo na to, být akceptovány jako existence schopný) formulovat a zdůvodňovat prostřednictvím historie. Zajisté, taková absolutizace z minulosti dochovaných „práv“ nebyla ničím novým, nýbrž modifikovaným odkazem norem staré feudální společnosti.

Nelze však zapomínat ještě na jiný předpoklad působení historie na aktivizaci lidského jednání: bylo to obecné rozšíření a přijetí myšlenek a hodnot antického starověku mezi vzdělanci. Úspěšné rozšíření humanistického gymnázia během 19. století učinilo – samozřejmě také skrze znalost klasických jazyků – látky z antického dávnověku součástí každodennosti evropského vzdělance. Antické ctnosti, k nimž patřila nejen statečnost a pravdomluvnost, ale také láska k vlasti a ochota položit za ni život, se samozřejmě prostupovaly jeho myšlením a mravní cítěním.

To vše nicméně neznamená, že se k historii obraceli výlučně konzervativci usilující uchovat staré pořádky. Také všechna hnutí, která ex definitione byla zaměřena na porušení statu quo, na překonání starých pořádků, se snažila najít svoji historickou legitimitu. Tak tomu nebylo jen v případě národních hnutí, která nás zajímají na tomto místě, ale také v případě hnutí revolučních a sociálních: stačí připomenout jakobínskou aktualizaci antiky či ústřední místo historického argumentu v Komunistickém manifestu – veškeré dějiny jsou dějinami třídních bojů. V případě národního hnutí byl význam historického argumentu a tedy také vědecké historie předznamenán již samotnou primordialisťkou či perenialisťkou koncepcí národa, která byla více méně všeobecně přijímána jako jeho samozřejmý atribut. Jestliže národ existoval přinejmenším od stře-

| 173

dověku – i když mohl být potlačen, „uspán“, rozdělen, pak již tato jeho existence byla ztělesněním historie. Logicky domyslelo: čím starší počátky mohl národ (tj. historikové v jeho službách) doložit, tím vyšší byla jeho prestiž, tím větší váhu měly jeho nároky.

Tam, kde moderní národ vznikl v podmínkách stabilizovaného, od pozdního středověku kontinuálně existujícího státního národa, jako ve Francii, Švédsku či Anglii, byla tato rovnice mezi odvěkým národem minulým a občanský definovaný národem budoucím považována za platnou beze zbytku a nebyla zpochybňována. Složitější byla situace tam, kde formování národa probíhalo v podobě národních hnutí, kdy se moderní národ utvářel v podmínkách nevládnoucí etnické skupiny.

V takovém případě stálo národní hnutí před potřebou dokázat odvěkou existenci svého národa. Odtud se zrodil již v polovině minulého století výše zmíněný spor o to, který národ je „historický“ a který „nehistorický“. I když se terminologie změnila, tento spor přežívá až do současnosti, například v přezíravém a nechápajícím postoji příslušníků „historických“ národů vůči požadavkům a cílům, které v dějinách sledovaly (a případně dodnes sledují) národy „bez historie“. Ani dějiny všech „historických“ národů nebyly ostatně považovány za stejně důležitě a hodnotně.⁵⁸

Abychom plně porozuměli tomu, jak závažný a zároveň zavádějící byl tento požadavek „historické“ povahy národní existence, je třeba si znovu připomenout, že pro naprostou většinu historiků a pro „veřejné mínění“ evropské společnosti během celého 19. století byla historie ztotožněna s dějinami politickými. Podle této představy tvořila státnost či alespoň určité formy a projevy politického života a veřejné aktivity základní obsah historie a politické dění bylo proto hlavním, ne-li jediným objektem historického poznání. Národně integrující smysl mohly dostat právě tak vítězné bitvy jako tragické porážky. Politické dějiny tedy poskytovaly současným výpověď o osudu jejich národa (a tedy v přeneseném smyslu i o jejich osobním osudu). Ten však nemusil nutně být osudem triumfujícího státu, státního národa, který si dělal nároky na velmocenskou roli,

na politické, vojenské a jiné úspěchy. Národní neúspěchy se mohly stát tragickou výzvou pro současnost.

V postavení úspěšných a silných státních národů se součástí „národních zájmů“ dříve či později stala představa o francouzském, britském či německém civilizačním poslání a to i jako pohnutka či záminka expanze. Taková představa se za jistých okolností mohla stát jakýmsi „leitmotivem“ národních dějin. Tak například německá historiografie nejen v 19. ale i ve 20. století zastávala názor, že Němci hráli (a hrají) na východě Evropy roli „nositelů kultury“ mezi slovanským obyvatelstvem.

Obraz národních dějin však mohl mít také zcela odlišnou podobu. Mohl být líčením osudu příslušníků národa poraženého, utiskovaného, zbaveného svých „práv“, v jehož dějinách dominujícím motivem byla obrana proti vnějšímu silnějšímu nepříteli, respektive také zápas o nápravu křivd. Je logické, že touto cestou mohli předáci národních hnutí kompenzovat nedostatečnou využitelnost státně-politické složky svých dějin jen tam, kde byla „jejich“ státnost přerušena či narušena nepřítelným osudem, jak tomu bylo v případě českém, maďarském, norském či chorvatském. Tam, kde se národní hnutí nemohlo vůbec obracet k politickým dějinám, objevila se záhy snaha nahradit absenci politických dějin materiálem z dějin kulturních: národní identitu bylo možno interpretovat jako výsledek výdobytků a inovací v kulturní sféře. Sociální dějiny byly do konstruktu národních dějin zařazeny zejména tam, kde se vytvářel osobitý systém sociálních závislostí (ať již s pozitivním, či negativním předznamenáním), který bylo možno označit národními atributy: mohlo jít právě tak o sociální útlak estonských nevolníků německými šlechtici jako o zápas svobodných finských sedláků s tvrdou severskou přírodou.

Každodenní politická zkušenost učila občany (a tedy i historiky) 19. století, že žádný národ neexistuje samostatně, tj. v izolaci od národů ostatních. Proto ani poznávání národní minulosti nemohlo být omezeno na vlastní národ. Národní dějiny bylo nutno psát ve vztahu k dějinám národů okolních, zejména těch, k nimž se národní historický argument jako zdůvodnění národních programů vztahoval. To se týká nejen dějin národů „velkých“, kde tato složka národní historie byla reprezentována především zahraniční politikou, expanzí, válkami, ale také národů, které teprve usilovaly o definici své „historičnosti“ a její uznání. Anglické dějiny se definovaly především ve vztahu k dějinám francouzským, podobně se po dlouhá období k Francii jako hlavní hrozbě vztahovaly dějiny německé. V obdobném smyslu byly dějiny Čechů nutně propojeny s dějinami

58 Od konce 20. století je tato problematika opakovaně předmětem mezinárodních diskusí a tématem vědeckých konferencí. Srv. zejména E. Lönnroth, K. Molin, P. Björk (vyd.), *Conceptions of National History*, Berlin, New York 1994; C. Lorenz, *Konstruktion der Vergangenheit. Eine Einführung in die Geschichtstheorie*, Köln 1997; S. Berger, M. Donovan, K. Passmore (vyd.), *Writing National Histories. Western Europe since 1800*, London 1999; M. Branch (vyd.), *National History and Identity*, Helsinki 1999; C. Conrad, S. Conrad (vyd.), *Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im Internationalen Vergleich*, Göttingen 2002.

německými, stejně jako například dějiny Finů s dějinami švédskými (a případně i ruskými), dějiny Slováků s dějinami maďarskými a českými, dějiny Ukrajinců s dějinami polskými a ruskými.

V této souvislosti se setkáváme s dvojným přístupem k zařazení národních dějin do širšího kontextu: 1. národ je srovnáván s jinými národy, které svého času byly považovány za „typické“, a poměrním s nimi se určuje stupeň osobitosti vlastního národného vývoje, 2. národní dějiny se poměřují s uznávaným souborem charakteristických rysů národa, s jakýmisi ideálním typem národného vývoje, jenž ovšem musel být konstruován na základě znalosti alespoň několika dalších národních dějin. Oba přístupy se vzájemně mohly propojovat, v obou případech bylo srovnání soustředěno na zjištění jedinečného, poněvadž základním argumentem pro právo na existenci národa byla právě jeho historicky doložená jedinečnost.

Významná role národních dějin vyplývala také z několika obecnějších modernizačních proměn společenského myšlení. Byla to zejména *historicism revolution*, která byla podle názoru Anthonyho Smitha zároveň podmíněna závažnými proměnami v nazírání na společnost a její vývoj. Vysvětloval to tím, že zde působil především osvícenecký koncept společnosti: ten interpretoval jedince a skupiny jako výsledky sledu událostí, které měly zákonitou povahu, takže předjímaly další vývoj. K takovým zákonitým změnám patřil v této perspektivě také vznik moderního národa.

Dalším z obecných předpokladů působivosti a přesvědčivosti historického argumentu byla schopnost lidí vnímat informace o minulosti, tedy přechod od „člověka bez historie“, jak jej znala tradiční, předmoderní společnost, k člověku „historickému“. Za nejvýznamnější faktor, jehož prostřednictvím se rodila a sílila schopnost lidových mas představit si dějiny, byl považován bezprostřední osobní prožitek historické změny, takový, jaký přinesla například ve Francii (a některých regionech v jejím bezprostředním sousedství) revoluce, ve střední Evropě napoleonské války a rozpad staré říše, osvícenské reformy apod. Vnímání současné změny a vývoje se dříve či později propojilo se smyslem pro vnímání změny minulé – s historickým vědomím.

Tím se dostáváme k závažné otázce společenského ohlasu konkrétního národních dějin. Vedle výše uvedené obecné schopnosti vnímat, respektive představit si minulost je třeba zmínit se o řadě transmisií, jimiž se historické vědomí šířilo. Nejvýznamnější roli v této souvislosti sehrála školní výchova a četba beletrie, již bude věnována pozornost na jiném místě. Vzhledem k tomu, že integrace do státních celků šla v 19. století ve většině evropských zemí ruku v ruce

s péčí o výchovu občanů, dostala se historie dříve či později na přední místo mezi školními předměty a tedy i učebnicemi. Vědecká historiografie ovšem nemohla být jediným zdrojem školní koncepce výuky dějin. Vzhledem k tomu, že školy byly provozovány jako školy státní, byl to stát a jeho zájem, co rozhodovalo o výběru faktů i o konceptu národních dějin, které byly definovány jako dějiny státní.

Je třeba brát v úvahu zásadní rozdíl v místě, jaké zaujímaly národní dějiny na školách státních národů a na školách v multietnických impériích. Obsah školní výuky dějepisu ve Francii, Nizozemí či Švédsku byl upraven tak, aby její osou byla historie vlastního národa. To odpovídalo potřebě vychovat uvědomělé příslušníky národního společenství, kteří by se ztotožňovali nejen s přítomností, ale i s minulostí svého státu – národa. Jinak tomu bylo v multietnických impériích. Vzhledem k tomu, že na jejich území žily etnické skupiny usilující o svoji národní existenci, byla jejich minulost pod zorným úhlem státního národa zařazena do koordinát regionálních dějin. Tak vzniklo napětí mezi oficiálně prezentovanými „říšskými“ (státními) a neoficiálními regionálními či „národními“ dějinami provincií. Obecněji řečeno, panovalo zde napětí mezi systémem historizované politické dominance ústředních elit a projektem národních dějin v zájmu elit formujících se provinciálních („nehistorických“, resp. „nestátních“) národů.

Tato dichotomie ovšem nic nemění na tom, že v podmínkách 19. století převážil názor, že národní dějiny jsou jediný koncept, v jehož rámci je vůbec možno psát dějiny. A nejen to: také o podobu, o čtenářích platí, že základní obecnou podobou zpracování minulosti, do níž si zařazovali další dílčí historické informace, byla v jejich očích podoba národních dějin. Je ostatně obtížné si v oné době představit něco jako ne-národní, respektive „nahnárodní“ dějiny. Připomeňme, že také různé ediční počiny, hrudě označované jako *Weltgeschichte*, *Histoire générale* či *Modern History*, byly (a dodnes ve většině případů jsou) v podstatě souborem dějin jednotlivých národů, a to obvykle především těch, které se ve své minulosti mohly vykázat státností.

Co to vlastně znamenalo pro příslušníky formujícího se národa, mít vlastní „národní dějiny“? Souhrnně bychom mohli důvody, proč měla koncepce národních dějin mimořádný význam pro národní sebevědomí, shrnout do čtyř bodů:

1. Jestliže považujeme historické vědomí – at již se vztahuje k jakémukoli objektu – za nutnou složku ve struktuře lidského jednání, pak bylo historické vědomí vztahující se k národní společenství důležitou národotvornou složkou: posilovalo identitu s národem.

2. Národní dějiny zároveň legitimizovaly národní existenci: nárok na takovou existenci bylo možno v podmínkách 19. století vznášet především na základě historické existence vlastního národa. Stejně jako „vlastní“ národ je pouze jeden, také národní dějiny byly jen jedny a nepřipouštěly alternativní totožnost s jinými národními dějinami. Národní současnost byla považována za bezalternativní výsledek historického vývoje národní pospolitosti.

3. Tyto národní dějiny současně jedinci nabízely také individuální jistoty v podobě jakési náhražky nesmrtnosti. Jedinec mohl získat pocit, že žil ve svých předcích, tj. v dějinách svého národa. Historie personalizovaného národa mu zároveň s kontinuitou do minulosti zprostředkovala také „věčnou“ budoucnost v podobě splynutí s tímto národem.

4. Národní dějiny sloužily jako východiško při tvorbě představ o národních hodnotách, při vytváření kolektivního systému hodnot. Historie se zdála být tím nejvhodnějším zdrojem takových hodnotových systémů proto, že v ní, respektive na základe „historické zkušenosti“ bylo možno konstruovat konkrétní příklady mravní normy (národně) pozitivního a negativního chování. Sny a touhy o budoucnosti národa a ideálních vlastnostech jeho příslušníků se promítaly do vyprávění o minulosti a vytvářely selektivní soubor vzorů.

3.2 KONSTRUKCE NÁRODNÍCH DĚJIN

Jak vlastně probíhal proces hledání – či podle některých autorů „vynalézání“ – národních dějin?⁵⁹ Odkud historik čerpal materiál při jejich (re)konstrukci? Tradiční představa nám prezentuje historika, který vede dialog s minulostí s cílem „odhalit“ minulost vlastního národa. Ponecháme-li stranou polovzdělané diletanty (převážně z řad žurnalistů), politické agitátory a malou skupinku vědomých falzátorů, naprostá většina historiků upřímně a čestně usilovala o to, nalézt pravdu o národní minulosti a předložit výsledky svého bádání současníkům. Vzhledem k tomu, že šlo o minulost národa,

59 Tého problematice se v návaznosti na starší diskuse (srv. pozn. 58) věnuje rozsáhlý mezinárodní projekt „Writing National Histories“, který je realizován s podporou European Science Foundation a který vede Stephan Berger. Jeho první výsledky byly publikovány v několika sbornících: S. Berger, L. Eriksonas (vyd.), *Narrating the Nation. The Representation of National History in Different Genres*, Oxford 2007; S. Berger (vyd.), *Writing the Nation. Global Perspectives*, Oxford 2007; A. Liakos (vyd.), *The European Canon*, Leipzig 2007.

s nánž se ztotožňovali, bylo nicméně pochopitelné, že akcentovali události a procesy, které považovali za pozitivní stránky národní minulosti. Ať již to bylo uvědoměným záměrem či nikoli, konstrukt národních dějin, který předkládali, posiloval národní sebevědomí, nabízel argumenty proti kritikům a nepřítelům (ať již skutečným, či fiktivním), ale také připravoval jakousi „databázi“ stereotypů a mravních norem pro budoucí generace v podmínkách etablovaného národa. Obraz národních dějin závisel tedy také na tom, jakou představu o národe měl autor.

Ve většině případů „konstruování“ národních dějin probíhalo ve třech etapách, či spíše ve třech typech postojů, které sice vznikaly následně, ale mohly pak existovat paralelně ve vzájemném střetání a obohacování: byla to etapa odpovídající romantické historiografii, dále pak etapa vědecké „pozitivistické“ historie a konečně etapa „revizionismu“, tj. kritické historické vědy, programově „bojící mýty“.

Všeobecně platí, že od počátku období, kdy se prosadila vědecká historiografie, musil konstrukt národních dějin respektovat určité základní principy kritické vědy. Nebylo možno porušovat principy logického myšlení, vymýšlet si události či postavy dějin, tím méně bylo možné vymyslet národní dějiny z ničeho. Historická narace nemohla být konstruována „proti“ dochovaným a kriticky ověřeným pramenům. To neznamenaló vyloučení „nacionalizace“ minulých událostí: ta však probíhala nikoli cestou falzifikací a vymýšlení, jak dnes tvrdí někteří nezasvěcení nehistorici, nýbrž cestou výběru historických údajů a kauzální interpretace vztahů mezi jevy. Vždy se však předpokládalo, že historik bude užívat ověřených historických údajů jako prvků historické (re)konstrukce.

Samá skutečnost, že národní dějiny jako historické vědomí vstoupily do národní každodennosti, v sobě přinášela reálnou možnost mytologizace historie a její instrumentalizace, v našem případě pro nacionalistické cíle, které vědecká historiografie někdy ani nemohla předvídat. Někdy ovšem naopak i vědecká historiografie byla tak přesvědčena o síle svých argumentů, že nacionálním zajiťm poznamenané koncepcce historicky zdůvodňovala spontánně. Vzhledem k tomu, že v 19. století (i později) převládalo primordiálistické a personalizované pojetí národa, lze s jistotou nadsázkou říci, že historikové konstruovali národní dějiny jako svého druhu kolektivní memoárý. A jelikož se v naprosté většině případů identifikovali s národem, jehož dějiny psali, nesla jejich práce – při zachování všech zásad moderní vědy – známé znaky memoárů. Na národní dějiny je tedy třeba uplatňovat obdobná kritická měřítka, jaká na tento druh pramenů uplatňuje i tradiční metodika historické vědy.

Srovnání postupu, který historikové volili při výběru látky a jejím utřídění, můžeme prověřit podle určitých pravidel, vycházejíce z toho, že konstrukt „národní dějiny“ zahrnoval základní prvky, které je třeba sledovat při komparativní analýze. Je to především prostorový rozměr národních dějin: na jakém území se odehrávají? Jakými hranicemi je toto území vymezeno navenek a jak je vnitřně strukturováno (regiony, metropole, centrum – provincie)? Dále pak je to rozměr časový, kde se ptáme, kam se kladou počátky národních dějin, a také, podle kterých událostí jsou tyto dějiny periodizovány, ve kterých událostech se spatřují jejich „vrcholy“ a ve kterých naopak období úpadku, respektive „temna“. A je to konečně také rozměr sociální: kdo, které etnické a sociální skupiny v minulosti jsou považovány za příslušníky národa a tedy zařazeny do kontextu národních dějin.

Je třeba – jak již bylo řečeno – přihlížet k tomu, do jakého širšího kontextu vztahů k jiným národům se vlastní národní dějiny zasazovaly. Již nyní je zřejmé, že dějiny národa bez státu byly zároveň dějinami multietnického státu, na jehož území tento „nehistorický“ národ žil. Tak vznikaly národní dějiny jako dějiny zápasu rodického se („obrozeného“) národa s národem státním, jehož historikové své dějiny rovněž považovali za dějiny národní. Závažné bylo, do jaké míry se konstrukt dějin těchto národů překrývaly teritoriálně i personálně, císař Karel IV. mohl být považován stejně tak za součást dějin českého jako německého národa. V úvahu je třeba dále brát dobovou společenskou situaci: publikum, pro které se psalo, nebylo ve všech případech stejně historicky vzděláno ani sociálně strukturováno. Totéž platí ostatně o autorech, jejich politickém i sociálním zakotvení.

Z rozdílů výchovně historické situace, které jsme konstatovali v předchozí kapitole, snadno pochopíme, že národní dějiny nebyly a nemohly být konstruovány u všech evropských národů podle stejného modelu. Základní rozdíly byly určeny tím, v jakém vztahu byla minulá, tj. předmoderní, realita a její objektivně existující institucionální odkaz (resp. relikty) k podmínkám, v nichž probíhalo formování moderního národa. Pod tímto zorným úhlem můžeme rozlišit čtyři typy vytváření národních dějin:

1. Národní dějiny vznikaly jako dějiny státního národa, o jehož existenci a hlubokých historických kořenech nebylo pochyb. Národní dějiny byly v této situaci konstruovány jako „přirozené“ pokračování státního vývoje od středověku a území historického státu bylo bez výhrad považováno za území národní: národní dějiny se tedy v podstatě kryly s dějinami státu. Je třeba zaznamenat pozoruhodnou charakteristiku tohoto typu národních dějin: většinou se

neprosadili obecně závazný „učební text“ (*master narratives*), nebylo přijato konsenzuální znění národních dějin. Od samého počátku spolu zápasily nejméně dvě základní koncepce tak, jak to zhruba odpovídalo vnitřní politické diferenciaci státního národa. V koncepci anglických dějin zápolilo tzv. whigovské a torovské pojetí, v přístupu k francouzským dějinám byl jablokem sváru vztah k Velké revoluci a případně i k absolutismu, rozdělená byla i historiografie španělská a nizozemská. Dalším charakteristickým rysem byla tendence zahrnovat do státně-národních dějin také dějiny etnických pospolitostí, které si nárokovaly svébytnou národní existenci: finské dějiny byly integrovány do švédských dějin, katalánské a baskické do dějin španělských, dějiny Pobaltí a Ukrajiny do dějin ruských, litevské dějiny do dějin polských atd.

2. Národní dějiny se mohly dovolávat historické státnosti, která zhruba odpovídala etnonacionální realitě v době nastupujícího národního hnutí, ale byla v průběhu předchozích staletí narušena. Zachovala se však ve více méně silných institucionalizovaných reliktech. Národní existence byla v těchto případech promítána do státních útvarů minulosti, přičemž se historická hranice obvykle nekryla s hranicí etnickou. V důsledku toho vznikl více či méně složitý problém národní identifikace menšin. Sem samozřejmě patří koncepce českých národních dějin, ale do stejné kategorie je možno zařadit také polské, maďarské, norské, chorvatské, a dokonce i litevské národní dějiny.

3. Středověká státnost, k níž se mohly vztahovat národní dějiny, byla zničena tak důsledně, že se dochovávala jen v historických reminiscencích a mytologické „paměti“. V takové situaci bylo velmi obtížné určit hranici nárokovaného historického území a vůbec definovat, na čem byla založena představa o historické kontinuitě národní existence. Důsledkem bylo značné překrývání teritorií, na které si rozdílná národní hnutí činila nárok jako na prostor, v němž se odehrávaly jejich dějiny. Tak tomu bylo v případě balkánských národů, a možná také v případě ukrajinském.

4. Národní hnutí se nemohlo hlásit k žádné či k téměř žádné kontinuitě s minulým politickým vývojem a nemohlo tedy ani konstruovat tradici národní státnosti. Národní identita byla definována téměř výlučně kulturou a jazykem, což předešlo určování etnickou definicí národní hranice, obvykle bez kompaktně usídlených cizích menšin. Dalším důsledkem byla znatelně slabší úloha historie a historického argumentu v národním hnutí.

Mezi uvedenými čtyřmi typy známe ovšem také některé přechodné případy: tak například v německém případě měšlo o tradici

státnosti ve smyslu jediného státu, ale ve smyslu mnoha německých států spojených do svazku Svaté říše římské, která se stala substitu-tem německých národních dějin; nevadilo, že se rozpadla dřív, než se zrodil konstrukt národních dějin. V katalánském případě nešlo o tradici státnosti, ale autonomie, která byla nicméně považována za národní hodnotu. Ve finském případě začala politická autonomie roku 1809, tedy teprve krátce před nástupem národního hnutí, což nestačilo na konstrukci národních dějin jako historické státnosti.

182 |

***

Nyní opustíme rovinu zobecnujících pozorování a obrátíme se do roviny empirické. Pokusíme se o stručnou charakteristiku konstrukce dějin několika evropských národů, které ve výše uvedené typologii zaujímaly rozdílná místa a zároveň ležely na geograficky odlehklých místech mapy našeho kontinentu. Sousedíme se především na tři „typické“ případy národních dějin, které reprezentují národní dějiny přičtené ke druhé a třetí skupině. Budou nás zajímat národní dějiny české, norské a finské.

Příklad dějin „nehistorického“ národa: Finové

Vzhledem k tomu, že území moderního Finska bylo od 12. století plně integrováno do švédského království, byli historikové, kteří přijali finskou národní identitu, nuceni svoji vizi národních dějin formulovat jako alternativu ke stávajícímu konceptu švédských „říšských“, tj. státních dějin. Základní potíž ovšem spočívala v tom, že území obývané finským etnikem nikdy netvořilo samostatný politický celek a neposkytovalo tedy empirický materiál pro konstrukci politických dějin. Symptomatičtější stála na počátku finského národního hnutí živá diskuse o tom, zda se finský národ může hlásit ke svým dějinám od doby před švédskou okupací ze 12. století, či zda jeho dějiny začínají rokem 1809, kdy Finsko získalo v důsledku připojení k Rusku poprvé ve svých dějinách politickou autonomii. V této diskusi jednoznačně převážil názor, že národní dějiny Finů je třeba datovat od prehistorického období, které bylo v romantické historiografii idealizováno jako „zlatý věk“, jenž našel své ztělesnění v rekonstruovaném eposu *Kalevala*.⁶⁰

60 P. Tommila, *Hat das finnische Volk eine Geschichte? Jahrbuch für finnisch-deutsche Literaturbeziehungen* 27, 1995; M. Engman, *National Conceptions of History in Finland*, in: E. Lönnroth et al. (vyd.), *Conceptions of National History*, str. 49 nn.

Territoriální vymezení národních dějin bylo na západě a jihu dáno přírodními podmínkami, zatímco vůči východu zůstala hranice otevřená. Bylo možno ji určit dvojím způsobem: historickou východní hranicí švédského království vůči Rusku (ta ovšem v průběhu věků nebyla stabilní) nebo hranicí etnickou, která ovšem závisela na tom, zda budou Karelové, hovořící dialekty příbuznými finštině, považováni za příslušníky finského národa. Sporná byla po dlouhou dobu také otázka původu Finů: byli potomky „mongolských“ přistěhovalců z doby na počátku našeho letopočtu, jak tvrdila zejména švédská historiografie, nebo byli původním obyvatelstvem? Finské národní dějiny byly vzhledem k nedostatků státnosti koncipovány jako dějiny regionu, který byl obýván etnikem se specifickou kulturou i svébytným sociálním vývojem. Dějiny švédského království byly brány v potaz pouze tam, kde se dotýkaly finského etnika, a byly hodnoceny podle toho, zda tomuto etniku švédská politika prospívala či škodila. Zvláštní pozornost byla věnována rolnickým hnutím a pod tímto zorným úhlem se za slavné období považovalo zejména období velkého povstání na konci 16. století, které bylo zařazeno do koordinát protonárodních hnutí. Za období úpadku se považovala zejména doba Severní války na počátku 18. století, kdy bylo finské obyvatelstvo decimováno mnohaletou ruskou okupací. Vrcholem finských dějin pak pochopitelně bylo národní hnutí 19. století, i když probíhalo v podmínkách carského samoderžaví.

Proti této etnické finské, „fennomanské“ koncepci národních dějin historikové z řad švédské menšiny ve Finsku postavili alternativní koncepci dějin Finska jako švédského regionu, který nebyl utiskován více než jiné součásti království a sdílel tedy se švédským státem doby jeho slavy i jeho úpadku. Tato alternativní koncepce odmítala především představu, že finský národ tvořil již od středověku svébytný celek, který byl utiskován a zápasil o svoji emancipaci. V průběhu dramatických zkušeností meziválečného a zejména válečného období se ukázalo, že oba konstrukty národních dějin nejsou tak neslučitelné, jak se zdálo koncem 19. století, a finská historiografie po 2. světové válce postupně našla konsenzuální pohled, který respektoval finskou národní specifičnost a integroval švédskou menšinu do národních dějin pojímaných jako dějiny specifického regionu. Shoda existuje do značné míry i v názoru na „smysl“ finských dějin jako obranného valu proti „Východu“ a zároveň jako mostu mezi Západem a Východem. Tento konsenzus byl umožněn mj. tím, že švédská alternativní varianta nepovažovala dějiny Švédů žijících ve Finsku za součást švédských národních dějin.

| 183

Při pohledu „zvenčí“ vykazují dějiny dvou geograficky vzdálených národních celků překvapivě mnoho analogií, zajiště do značné míry nahodilých. Vláda „národní“ dynastie středověkého království v obou případech skončila vymřením po meči na počátku 14. století. Oba státy pak byly začleněny do větších dynastických celků: Norsko koncem 14. století do kalmarské unie, české země počátkem 16. století do habsburské monarchie. Roku 1536 byla téměř zcela zrušena norská státnost, česká byla výrazně oslabena po bitvě na Blžé hoře roku 1620. Období, které v obou zemích následovalo, se vyznačovalo dominancí cizí vládnoucí třídý a její kultury, zánikem (norské), respektive oslabením (české) literární tradice v národním jazyce, ale na druhé straně také hospodářským rozvojem během 18. století. Dominující postavení cizí kultury však nevytloučovalo kontinuitu domácího etnika: norští sedláci nadále hovořili norskými dialekty, čeština se udržela nejen na venkově, ale i ve velké části měst.

Počátky národního hnutí v Čechách a v Norsku spadaly zhruba do stejného období: učenecké zájmy zaplnily druhou polovinu 18. století, nástup národních požadavků pak přišel počátkem 19. století. Podstatný rozdíl byl v tom, že norské národní hnutí na prahu 19. století vypracovalo politický program, jehož mluvčím a zastáncem byly norské hovořící elity, zatímco německy mluvící elity v českých zemích zůstaly v lepším případě na pozicích zemského patriotismu a od českého kulturního programu se distancovaly. Národní hnutí v obou případech nastupovalo se silnou historickou argumentací, která v českém případě měla kontinuitu až do středověku, zatímco v norském případě byla omezena na středověké kroniky (a ságy).

Příznačná shoda spočívala také v tom, že obě konstrukce národních dějin se rodily jako negativní reakce na historiografické podněty zvenčí, tj. na obraz, jaký o nich vytvářela historiografe sousedního národa. V norské historické koncepci to byla odmítavá reakce na dánské líčení norských dějin jako integrální součásti dějin dánských, v českém případě to byla polemika proti německé historiografii, které považovala české dějiny za součást dějin německých.

Základním problémem byla v obou případech potřeba vyprávět se s diskontinuitou národních dějin. V českém případě mohlo být přetřeno charakterizováno jako důležitá pochlacení politické svěbytnosti, které nevytloučovalo kontinuitu v přežívání literární tradice a některých politických institucí. Proto hledání kontinuity v českém národním hnutí vycházelo ze všeho, co přežilo z předchozích

staletí – od stávoských institucí a církevních organizací až po humanistickou literaturu 16. století. Za nositele historické kontinuity národa bylo jednoznačně považováno českojazyčné etnikum.

Norské hledání národních dějin se logicky soustředilo na víkinské období a na středověké království, ale konstrukce národní kontinuity se musila vyprávět s otázkou, kdo byl jejím nositelem po roce 1536: byli to jen autentičtí etničtí Norové, tj. sedláci, nebo také dánská či dánskojazyční úředníci a bohaté, rovněž dánskojazyčné měšťanstvo? Zprvu převažovala představa o plném přerušení a o potřebě navázat jaksi skokem na středověké období, jak to vyjadřovala dobová metafora o spojení dvou polovin rozlomeného prstenu. Součástí této koncepce byl velmi kritický pohled na období dánské nadvlády, který pracoval s obdobnými stereotypy, které o něco později najdeme v českém stereotypu „doby temna“.

Tento jednostranný pohled byl v Norsku vystředán pohledem vyváženějším: nebylo totiž možno přehlížet, že Norsko prošlo pod dánskou nadvládou období výrazného hospodářského růstu a že bojovníky za obnovu norské státnosti byli právě dánskojazyční, tedy vlastně jazykově odcizení příslušníci norských vládnoucích tříd. Právě existence těchto norských patrioticky smyšlejších velkoobchodníků a úředníků se stala přijatelnou spojnici, která umožňovala překlenout diskontinuitu národních dějin od středověku k novověku. Byl revidován také krajně kritický obraz dánského období, což zajiště souvisele s tím, že si Dánsko v 19. století nedělalo žádné nároky na obnovu svého panství a že hlavním nepřitelem norských národních snah bylo od roku 1814 Švédsko.⁶¹

V českém obrazu národních dějin nedošlo k obdobné změně vládnoucího národa, poněvadž politická aktuálnost zápasu proti Vídní naopak ve druhé polovině 19. století narůstala, stejně jako se zvyrazňoval obraz Němců jako odvěkého nepřitele českého národa. Tento aktualizovaný obraz dostal navíc sociální komponentu tím, že z národních dějin byla postupně vyloučena „cizácká šlechta“, respektive její většina. Nositelem kontinuity národní existence zůstaly tedy české nižší vrstvy, měšťané a především sedláci.

Národní dějiny se měly stát také zdrojem pozitivních hodnot. Proto české prostředí záhy nevystačilo s prostou oslavou středově-

61 Norské historiografii B. P. Fálk, *Geschichtsschreibung und nationale Ideologie. Der norwegische Historiker Johan Ernst Sars*, Heidelberg 1991; O. Sørensen, *The Development of a Norwegian National Identity during the Nineteenth Century*, in: týž (vyd.), *Nordic Paths to National Identity*, Oslo 1994, str. 165 nn.; M. Hroch, H. Kadeřková, E. Bakke, *Dějiny Norska*, Praha 2005, str. 142 nn.; W. H. Hubbard, J. E. Myhre, T. Nordby, S. Sogner (vyd.), *Making a Historical Culture. Historiography in Norway*, Oslo 1995.

lych knížat a králů, s nimiž se moderní občanská společnost mohla jen stěží identifikovat. Hledání národně i eticky relevantních hodnot se proto obrátilo k husitské reformaci a k přepokládanému demokracismu Slovanů. Husitství a názor, že dále žilo v podobě Jednoty českých bratří, inspirovalo dokonce T. G. Masaryka k pokusu konstruovat „reformачní tradici“, která jaksi skrytě přežila i období rekatolizace po třicetileté válce a na níž mohlo navázat národní hnutí. Myšlenku slovanského demokracismu bylo pak možno transformovat do stereotypní představy demokracismu českého.

V norském případě rovněž nestačilo soustředit zdroj pozitivních historických hodnot na Vikingy, kteří ostatně mohli jen podminěné sloužit jako vzor morálky či lásky k vlasti. Norské dějiny však neslyšely události typu husitské reformace, které by bylo možno aktualizovat. Reformace v Norsku byla naopak prosazena zvenčí násilím a stala se počátkem úspěšného podánštování elity. Naproti tomu nesporně pozitivní tradicí byla samospráva selských obcí a mýtus svobodomyšlnosti a mravní kráľity norských sedláků. K tomu, aby se tato tradice mohla stát funkční součástí národních dějin, bylo třeba opustit představu o totálním přerušení těchto dějin a uznat „dánskou dobu“ za součást národních dějin. Díky tomu se selské obce staly ztělesněním a nositelem ideálu rovnosti a občanské svobody a hrály analogickou roli jako česká představa o původním pradávném demokracismu starých Slovanů. Na rozdíl od této české představy měl norský selský mýtus přece jen znatelně blíže k realitě.

Do kontextu národní historiografie u obou národů patří období „revizionistické“, které na přelomu století v českém případě zpochybňovalo význam husitské tradice a v norském případě otevřelo otázku „norskosti“ dánsky mluvících elit: jsou norské dějiny dějinami jednoho národa se dvěma kulturami a tradicemi či dokonce dějinami dvou národů?

Tato otázka otevřela další problém, před nímž stála česká i norská konstrukce národních dějin: kdo patří do národních dějin? Jestliže dánsky mluvící elity vytvořily integrační součást norského (venkovského) etnika, pak bylo třeba vypořádat se s existencí dvojho jazyka a kultury na národním území. Obdobně otevřená byla na počátku českého národního hnutí otázka, zda do národních dějin patří také německy mluvící obyvatelé českých zemí, ať již šlo o šlechtu a obchodnické a úřednické elity, či o kompaktní osídlení většiny pohraničních oblastí. Mezi oběma analogickými problémy, respektive situacemi lze pozorovat tři symptomatické rozdíly: za prvé v tom, že dánština nebyla norskému obyvatelstvu nesrozumí-

telná, za druhé v tom, že dánskojazyčné elity smýšlely norský národně aktivně se podílely na formování norského národa, a konečně v tom, že jazyková hranice probíhala sociálně, nikoli teritoriálně: na norském území nežily na kompaktním uzemí menší hovořící dialekty nesrozumitelnými norskému obyvatelstvu.

Odpověď na otázku, kdo náleží do národních dějin, byla vzhledem k uvedeným okolnostem u Čechů a u Norů rozdílná. Norské národní dějiny integrovaly – i když nedošlo k plnému konsenzu – dánskojazyčné elity do svého kontextu. V českém případě naopak záhy převládla koncepce vyjádřená Palackého *Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě*, zatímco německojazyčné obyvatelstvo se začalo postupně identifikovat s dějinami německého národa. Pokus o konstrukci dynasticky, nikoli eticky definovaného rakouského národa, na kterém se podílely zejména úřednické elity, se nepodařil.

Je-li národní identita definována mj. vztahem k sousedům, pak to platí také pro obraz národních dějin. Sousedé v české i norské konstrukci národních dějin vždy tvořili nebezpečnou sílu. Rozdíl spočíval v tom, že nepřítelé Norska (a Norů) byli obvykle definováni především státně (Dánsko, Švédsko) a někdy také etnicky, kdežto v případě českém byli nepřítelé definováni především etnicky: byli to Němci, ojedinelé také Maďaři. Zatímco sousedé a nepřítelé Norska byli zhruba stejně silní, Češi stáli ve svých dějinách tváří v tvář nepříteli, který byl již samotnou počtelností podstatně silnější. Kromě toho byl nepřítel definován také dynasticky: habsburská dynastie pro Čechy, v Dánsku vládnoucí oldenburská dynastie pro Nory. Symptomatický rozdíl lze sledovat v tom, že zatímco obraz Habsburků dostával v českém pojetí dějin během 19. století stále negativnější rysy, obraz oldenburské dynastie se v průběhu doby, kdy Norsko bylo pod vládou dynastie švédských Bernadottů, diferencoval a své původně silně negativní rysy ztrácel.

Sousedé nemusili nutně být permanentními nepříteli. V tomto ohledu byl obraz nepřítelů v norských dějinách do jisté míry zmírněn skandinavismem, který se snažil minimalizovat konfliktní látku mezi skandinávskými národy ve jménu jejich zamýšlené jednoty. V českém prostředí hrála do jisté míry obdobnou roli představa o společné rakouské vlasti a o mírovém soužití všech národů monarchie. Jiným pozitivně konotovaným vztahem k sousedům bylo v českém případě slovanství, které ovšem na rozdíl od skandinavismu v Norsku nemělo vliv na zmírnění konfliktního obrazu německého souseda (nepřítelů).

Skutečnost, že konstrukce národních dějin a z nich odvozené historické argumenty souhlasně hrály mimořádně významnou roli

v českém i norském národním hnutí, byla předpokladem další shodné charakteristiky těchto národních hnutí. Na vedení obou z nich se významně podíleli tvůrcové konstruktu národních dějin – historici. Politický význam Františka Palackého má svoji norskou paralelu především v úloze o generaci mladšího Johana Ernsta Sarsse, který kromě velké syntézy národních dějin byl také tvůrcem politického programu strany Venstre, která od osmdesátých let v norském politickém zápase zaujala vůdčí postavení.⁶²

***

Práce na národních dějinách je nemyšlitelná bez monografického vědeckého výzkumu věnovaného konkrétním dílčím tématům. Tento výzkum, formulace jeho cílů, výběr témat byl ve větší či menší míře inspirován obrazem národních dějin. A naopak: výsledky dílčích výzkumů mohly korigovat konstrukci národních dějin. Ne náhodou se právě o dílčí pramené studie opírala kritika požadující revizi romantického obrazu národních dějin, s níž v období tzv. pozitivismu v historické vědě vystoupili někteří historikové. Komparace úlohy těchto „revizionistů“ v kontextu jednotlivých národních kultur by byla velice zajímavá, čeká však ještě na svého autora.

Vztah mezi národními dějinami a národním publikem se ovšem neuskutečňoval jen jako vztah historika k publiku. Platil také opačným směrem: konstrukt národních dějin byl přijatelný jen za předpokladu, že byl kompatibilní s obecným historickým vědomím populace, k níž se obracel. Pokud tomu tak nebylo, byl konstrukt národních dějin odsouzen k žitování a zánikl. Jako příklad uvedme nezdar konstruktu rakouských „národních dějin“ počátkem 19. století a pak znovu v jeho polovině, nezdar pokusu přimět v pozdním období dualismu nemaďarské obyvatelstvo k přijetí koncepcce uher-ských dějin, a později v meziválečném období marná snaha prosadit jednotný obraz československých dějin. Samozřejměnou složkou formujícího se národa i existence etnické pospolitosti totiž již bylo jisté rudimentární „mytologické“ vědomí společné minulosti či dokonce společného původu členů daného společenství.

Je příznačné, že nejen v případě národních hnutí, ale také v případě státních národů začaly být národní dějiny za jistých vyjaštěných situací koncipovány a přijímány jako svědectví o skutečném či

zdánlivém „odvěkém“ ohrožení národní existence. V důsledku toho se staly také autoritativním svědectvím o historicky zakotvených národních hodnotách a národních zájmech na jedné straně a o „odvěkých nepřátelích“ vlastního národa na straně druhé. Odtud byl jen krok k přijetí vpravdě nacionalistické koncepcce mimořádného historického poslání národa, které legitimizuje expanzivní politiku a nároky na převahu vůči slabším a „zaostalým“. V historiografii pak byl odtud odvozen mylný názor, že vlastní národní dějiny jsou klíčem k pochopení dějin univerzálních, tj. že obecné souvislosti lze posuzovat podle měřítek národních dějin. Je nasnadě, že takovýto soubor stereotypů se značným potenciálem agresivity byl nebezpečný zejména, ale nejenom tam, kde se jednalo o silné, početné pospolitosti státních národů.

3.3 NÁRODNÍ MINULOST V MÝTECH A TRADICÍCH

Vědecká konstrukce národních dějin mohla plnit své národní poslání jen tehdy, pokud našla cestu do historického vědomí publika, k němuž se obracela národní agitace. Může se zdát, že nešlo o nijak obtížný postup zejména poté, co začaly vycházet noviny a časopisy, kdy začala vznikat beletristická zpracování minulosti, poezie, divadlo a na školách existovaly učebnice dějepisu. Problém spočíval v tom, že nešlo a nemohlo jít o prostou technickou reprodukci, o jakýsi mechanický „přenos“ vědeckého obrazu národních dějin. Nejde jen o známou okolnost, že každá taková „transmise“ nutně zkrusovala a zjednodušovala, ale především o to, že přenos obrazu minulosti mezi široké vrstvy se v jejich vědomí setkával a mísil se stávajícím mytologizujícím historickým vědomím, s představami o minulosti, které lidem zprostředkovala rodinná tradice, laická „kolektivní paměť“. Stručně řečeno, čím těsněji bylo šíření vědeckého obrazu národních dějin a formování národní paměti spojováno s agitací, s národním hnutím, tím více se vzdalovalo kritickému pohledu vědy a blížilo se mytologizujícímu pólu historického vědomí. Popularizace národních dějin dostala nejdnou podobu vytváření národních mýtů.⁶³

62 K této tematické zavrubněji M. Hroch a J. Malečková, *Historical heritage: continuity and discontinuity in the construction of national history*, AUC, *Studia historica* LIII, 2000, str. 15 nm.

63 Zásadní shrnující pojednání k problematice mýtu předkládá nejnověji G. Schöpflin, *Introduction*, in: G. Hosking, G. Schöpflin, *Myths of Nationhood*, London 1997, str. 20 n. V obecnější poloze pojednává o mýtu D. Třeštlík v úvodní kapitole *Mýty krmené Čechů*, Praha 2003. Z bohaté produkce, která v poslední době vznikla zejména díky snaze o komparaci národních mýtů, uvádím jen několik: E. Behring et al. (vyd.), *Geschichtliche Mythen in den Literaturen und Kulturen Ostmittel- und Südosteuropas*, Stuttgart 1999;

Tím se dostáváme k úloze mýtu při formování národní identity. Za národní mýtus nelze považovat každé popularizující vyprávění o minulosti, nýbrž jen takový příběh, který se více méně cílevědomě zařazoval do koordinát, na nichž byla založena a v nichž se materializovala představa společného osudu, který spojuje příslušníky národa. Na rozdíl od konstruktů národních dějin nešlo o syntetizující vyprávění, nýbrž o samostatné příběhy, vyprávění epizod, které bylo možno učinit nástrojem národní výchovy či národní agitace, poněvadž se mohly opřít o živelně přetrvávající kolektivní paměť.

Předpokladem vzniku a účinnosti mýtu byla primordialisťická, respektive perenialisťická koncepce národa: národ je odvěkou pospolitosť, takže mýty dávnověku jsou aktuální i pro národ současný. Další podmínkou účinnosti mýtu bylo jeho co možná nejširší, respektive všeobecné přijetí, jistá sakralizace, posun do polohy „posvátného textu“. Měl se stát tak samozřejmým a nedotknutelným, aby byl postaven mimo každou kritiku. Mýtus byl nejen nástrojem národní agitace, ale také znamením, jímž se domlouvali příslušníci národní pospolitosť, kódem, podle něhož se orientovali, základem pro symboly národní existence.⁶⁴

Mýtus měl řadu funkcí a podle nich lze rozlišovat i jeho druhy. Ve své základní podobě byl především nástrojem sebeuvědomění národní skupiny tím, že jí poskytoval konsenzuální přijetí jistých hodnototvorných příběhů a jistých atributů a tím ji vymezoval. Touto cestou mýtus usnadňoval komunikaci mezi příslušníky skupiny a zprostředkovával jejich solidaritu. Zároveň ovšem nabízel změnu v hierarchii identit, jejich posun ve prospěch identity národní. Jako uchovatel paměti tvořil mýtus jeden z nosných sloupců kontinuity národní existence.⁶⁵

Již z polohy mýtu ve skladbě historického vědomí vyplývá, že stál v nezávazném vztahu k minulé realitě. Byl především součástí reality své doby, nikoli součástí minulosti, a proto by bylo zby-

J. Revel, G. Levi (vyd.), *Political Uses of the Past. The Recent Mediterranean Experience*, London 2001; J. Le Rider, M. Csáky, M. Sommer (vyd.), *Transnationale Gedächtnisorte in Zentraluropa*, Innsbruck, Wien, München 2002; H. Uhl, *Zivilisationsbruch und Gedächtniskultur*, Innsbruck, Wien, München 2003; H. Hein-Kircher, H. Henning Hahn (vyd.), *Politische Mythen im 19. und 20. Jahrhundert in Mittel- und Osteuropa*, Marburg 2006.

64 E. Jünger, *Die Wahrheit des Mythos und die Notwendigkeit der Entmythologisierung*, in: *Witz, Das Wort, das Geschichte macht*, Tartu, Greifswald 1996, str. 73 n.; R. Speth, *Nation und Revolution. Politische Mythen im 19. Jahrhundert*, Opladen 2000, str. 153; R. Voigt (vyd.), *Symbole der Politik. Politik der Symbole*, Opladen 1989, str. 11; Ch. Flood, *Political Myth. A Theoretical Introduction*, New York 1996.

65 G. Hosking, G. Schöpflin, *Myths of Nationhood*, str. 22 nn.

tečně podrobovat její historické kritice a tím její „vyvracet“. Mýtus musí být posuzován především ze sebe sama a ze své společenské funkce.⁶⁶ Nejednou přijímali příslušníci národní pospolitosť jako součást své identity mýty, které byly již historickým bádáním vyvráceny a jímž sami neholdali věřit. Proto je snaha některých současných autorů „vyvrátit“ národní mýty ve jménu historické pravdy zbytečně vynakládanou námahou.

Opačným extrémem je názor, že mýtem není třeba se ani kriticky zabývat, poněvadž beztoho je pouhou fikcí. Potřeba kritického poměření mýtu a historické reality je nutná z jiného důvodu: chceme-li interpretovat jeho proměnlivou funkci, musíme věnovat pozornost tomu, v čem zpracovává, poznamenává, fabuluje vyprávění o historické události, k níž se váže, co přidává a co vynechává. Nejednou se mýtus v průběhu času a podle potřeby doby, ale také pod vlivem pokroků historické vědy, pozměňoval tím, že „objevoval“ nové složky národních dějin a integroval je, zatímco jiné prvky „zapomínal“.

Mýtus by neměl být ztotožňován s tradicí, i když se oba postojí k minulosti částečně překrývají. Tradice si na rozdíl od mýtu činí nárok na kontinuitu s minulostí, není vzpomínkou na minulost, ale považuje samu sebe za její více méně organické pokračování. Mohla pochopitelně být založena na mýtu a obdobně jako v případě mýtu nás především zajímá její role v dobovém kontextu. Teprve ve druhé řadě stojí fenomén *invented tradition*, který je přeceňován a obvykle zkrešleně reprodukován. Především je třeba zdůraznit, že autor termínu, E. Hobsbawm, neoznačuje všechny tradice za vynalezené, ale rozlišuje *invented a genuine old tradition*, kterou najdeme ve všech společnostech. Vynalezená tradice je charakteristická zejména pro situace, kdy docházelo k rychlým společenským proměnám.⁶⁷

Kritikové jednostranné konstruktivistické koncepce tradice upozorňují, že každá, tedy i vynalezená tradice se obrací k lidem, kteří mají jisté postoje a představy o minulosti, takže musí respektovat existující koordináty hodnotových systémů a zapadat do nich. Skotové by zajisté nepřijali „klanové“ suknie, kdyby sami sebe nepovažovali za svěbytnou pospolitosť a nepřikládali jim symbolický význam ve vztahu k něčemu, co objektivně existovalo. Ani vynale-

66 J. Overing, *The Role of Myth. An Anthropological Perspective*, in: G. Hosking, G. Schöpflin, *Myths of Nationhood*, str. 18; K. Hübner, *Das Nationale. Verdrängtes, Unvermeidliches, Erstrebenswertes*, Graz, Wien, Köln 1991, str. 288 n. Srv. též úvod, který napsal P. Nora ke svému sborníku *Les Lieux de mémoire II: La Nation*, Paris 1986.

67 E. J. Hobsbawm ve svém příspěvku do sborníku, který vydal spolu s T. Rangemem, *The Invention of Tradition*.

zená tradice totiž nemůže zcela zanedbat vztah k minulosti a k národnímu mýtu.⁶⁸

Moderní národní mýtus nejednou navazoval na starší, středověké a raně novověké mýty, jímž jsme věnovali pozornost ve druhé části této knihy. Někdy se dokonce vrátil ke starým předmoderním, zapomenutým již mýtům. Nepřebíral je beze zbytku, ale spíše je modifikoval. To platí zejména pro mýtus počátku, neboť stáří „národa“ bylo oblibeným argumentem již v předmoderní době. Tak například humanistický objev Tacitova obrazu Germánů byl přijat i do moderního mýtu počátku německého národa včetně kultu saského náčelníka Arminia – Hermannna. Germánský mýtus mohl získat na významu díky své interakci s mýtem o pokrevní příbuznosti příslušníků Germánů a německého lidu.⁶⁹ Středověký mýtus zrodu Francie z Galie a Francké říše byl aktualizován: již koncem 18. století zdůrazňoval třetí stav svůj galský (keltský) původ proti „dobyvatelské“ francké šlechtě a v 19. století byla invaze Franků do Galie užívána jako metafora, jíž se vysvětlovalo hluboké třídní rozdělení francouzské společnosti: aristokrati byli potomky germánských Franků, prostý lid byl potomkem keltských Galů. Národním hrdinou se v tomto kontextu stal Vercingetorix. Koncem století se mýtus modifikoval a spojení Galů a Franků se stalo poselstvím o (republikánské) národní jednotě a integraci.⁷⁰ Český středověký mýtus o původu z pokojných zemědělských přistěhovačů se kultivoval do polohy mýtu o slovanské demokratické „holubičí povaze“, která je pravým opakem autoritativních a násilnických Germánů.⁷¹ Obdobně se na opačném pólu dále rozvíjel mýtus původu statečných a bojovných Madarů.

Specifické místo měl v tomto kontextu mýtus „zlatého věku“, vzpomínka na nejstarší časy, kdy se mohly uplatňovat nezkažené

68 A. Smith, *The Nation. Invented, Imagined, Reconstructed?*, in: M. Ringrose, A. J. Lerner (vyd.), *Reimagining the Nation*, Buckingham 1993, str. 14. Srv. též P. James, *Nation Formation*, str. 115 n.

69 H. Münkler, H. Grünberger, *Origo at Vetustas. Herkunft und Alter als Topoi nationaler Identität*, in: H. Münkler, H. Grünberger, K. Mayer (vyd.), *Nationenbildung. Die Nationalisierung Europas im Diskurs humanistischer intellektueller. Italien und Deutschland*, Berlin 1998, str. 235 n.; S. Berger, *The Search for Normality. National Identity and Historical Consciousness in Germany since 1800*, Providence, Oxford 1997, kap. 1, str. 24 nn.

70 S. Citron, *Le Mythe national. L'histoire de France en question*, Paris 1989; E. Weber, *Gauls versus Franks*, in: R. Tombs (vyd.), *Nationhood and Nationalism in France. From Boulangerism to the Great War, 1889–1918*, London 1991, str. 14 n.

71 E. Maur, *Palackého koncepce českých agrárních dějin a její osudy*, in: František Palacký 1798–1998, Praha 1999, str. 139 nn.

kvality a ctnosti národa.⁷² V tomto smyslu oslavovali ruští slavjanoflové – v návaznosti na ortodoxní tradici již od petrovského období – dobu Kyjevské Rusi, irští vlastenci dobu raně křesťanského Irsku, Litovci dobu samostatného velkého knížectví. Nejednou byla představa zlatého věku spojena s mýtem původu. Nejstarší dobou lotyšského etnika byl „zlatý věk“ před vpádem německých rytířů, kdy lid žil v míru a pokoji pod vládou svých stařešinů. V ukrajinské koncepci spadaly počátky národa do Kyjevské Rusi, kde se uskutečnil první krok k odlišnosti od Ruska. Tato tradice pokračovala v království haličsko-volyňském, ale byla kolem roku 1300 převána. Nový počátek měl pak ukrajinský národ v kozácké pospolitosti 16. století.⁷³ Rumunský mýtus zdůrazňuje původ Rumunů od Dáků, kteří žili na území novodobého Valašska, Moldavska, Sedmihradska a byli romanizováni v období nadvlády Římské říše.⁷⁴ Ostatně i mladoturcký konstrukt národních dějin vidí zlatý věk v době předislámské a předosmanské.

Mýtus o původu byl ve Velké Británii spojen se silnými rasovými prvky. *Englishness* bylo založeno na představě o anglosaských předcích, zatímco Normanů byli považováni za cizorodý element. Ve Skotsku se naopak protiklad keltské a anglosaské rasy vyjadřoval v protikladu pohlaví: keltská rasa ztělesňovala ctnosti ženství – pospolitost, citovost, blízkost přírodě. Anglosaská rasa reprezentovala mužský princip důrazem na organizovanou společnost (*society*), rozum a kulturu.⁷⁵ V Anglii se vedle toho aktualizoval a politizoval starší protiklad anglosaského demokratického principu, ke kterému se hlásili již revoluční puritáni a po nich whigové, a normanského principu autority.

Mýtus původu získal pak v 19. století další novou možnost uplatnění: archeologické bádání umožňovalo hledat počátky vlastního národa a případně i rasy v dobách předhistorických – a hlavně ve věrohodně působících autentických vykopávkách.⁷⁶ Národní zájem

72 Evropská tematika poněkud zaniká v podnětném příspěvku A. Smitha, *The „Golden Age“ and National Renewal*, in: G. Hosking, G. Schöpflin (vyd.), *Myths of Nationhood*, str. 36 nn.

73 Srv. příspěvky A. Wilsona, A. Mitkané a A. Friedité ve stejném sborníku, str. 165 a 185 n.

74 J. Szűcs, *Nation und Geschichte*, str. 33 n.

75 D. McCrone, *The Sociology of Nationalism*, str. 57 n.

76 Objevným a zásadním počinem je pro výzkum národních a nacionalistických motivací v práci archeologie sborník, který vydali M. Díaz-Andreu a T. Champion, *Nationalism and Archaeology in Europe*, London 1996, a který jako jeden z mála podobných sborníků nabízí vskutku evropský obzor od archeologie irské a španělské přes Německo až po Litvu a Rusko. K této problematice bylo také vydáno zvláštní číslo *Nations and Nationalism* v ročníku 2001, v němž asi nejdůležitější byl příspěvek A. Smitha, *Authenticity, Antiquity, and Archaeology*, str. 441.

na prehistorii však nebyl všude stejný. Zčásti to vyplývalo ze situace na prahu národotovorného procesu. Veelku malý zájem o „národní“ pravěk se projevoval v Anglii a zpočátku i ve Francii, kde teprve období císařství a především pak šokový zážitek roku 1870 otevřel cestu k nacionalizační studii galského i římského období. Obdobně dostala v Dánsku vědecká archeologie národní impulzy teprve v šedesátých letech, tedy po porážce roku 1864, kdy vyvstala nutnost redefinice dánské národní identity, s níž bylo spojeno hledání jejich pradávných základů. Úloha archeologie byla v Portugalsku omezena okolností, že původ portugalského národa byl kladen teprve do středověku, takže pokusy o jeho zakotvení v předhistorické minulosti se nemohly opřít o národní mýty. Orientace na archeologickou argumentaci dokonce v některých národních hnutích chyběla: platí to zejména pro Slovinci.

Naproti tomu se keltský pravěk stal jedním z důležitých argumentů v irském národním hnutí a také ve Skotsku hrála archeologie důležitou roli při vymezování vlastní identity proti identitě anglické. V německých zemích vedla cesta od původně mimoarcheologicky zdůvodněné idealizace germánského dávnověku k využívání archeologie pro národní a dokonce rasistickou argumentaci, zejména pod vlivem G. Kosiny. Po ztrátě státosti se v Polsku stalo národním kulturním shromažďováním pravěkých relikvií, které dokládaly slovan-ský ráz země, a archeologie pak poskytovala národní argumenty zejména studiem pravěkého vymezení mezi Slovany a Germány. I když litevské národní hnutí bylo do značné míry založeno na mýtu „zlatého věku“ v dobách pohanského velkého věvodství, byl archeologický výzkum na litevském území až do meziválečného období v rukou polských a zčásti i ruských archeologů, takže jejich výsledky byly pro litevské národní cíle sotva využitelné. Česká archeologie usilovala v 19. století především o výzkum slovanských pozůstatků, přičemž dominovala snaha prodloužit kontinuitu slovanského osídlení co nejdále do minulosti, zatímco relikvy z doby germánského osídlení byly opomíjeny.

Národní mýty, které se vztahovaly k historickému období, můžeme zhruba rozčlenit do tří základních typů: 1. významné bitvy a bojové operace, 2. zásadní progresivní, pozitivní proměny národního státu, respektive národní pospolitosti, 3. významné kulturní a myšlenkové přínosy některé významné osobnosti považované za příslušníka národa.⁷⁷

⁷⁷ Bohatý materiál pro národní mytologii poskytuje sborník vydáný při příležitosti výstav Mythen der Nationen v Berlíně. Srv. M. Flacke, *Mythen der Nationen: Ein eu-*

1. Názor, že výrazné místo, které mezi národními mýty zaujímaly bitvy a války,⁷⁸ odpovídá zajisté dobové mentalitě, ale také vyjadřuje známou skutečnost, že národní pospolitost (MY) se definiuje především vztahem vůči ostatním (ONI). Proto je třeba počítat s tím, že do národních mýtů vstoupily právě tak bitvy vítězné jako porážky. Bitva v Teutoburském lese stojí jakoby na počátku německých dějin, ale Řekové měli možnost hlásit se k ještě starším slavným bitvám, zejména v perských válkách. Cestu k nezávislosti a tedy k národní existenci otevřela Švýcarským bitva u Morgartenu roku 1317 a u Sempachu 1386, Španělům reconquista a zejména dobytí Granady v roce 1492. Do této kategorie patří také bitva u Kortrijk roku 1302, která původně měla patřit ke státně-národním mýtům belgickému, ale byla „ukořistěna“ vlámským národním hnutím. Několik dalších bitev pomohlo uchránit národní nezávislost: pro Polsko to byla jednak bitva u Grunwaldu roku 1410, která odrazila nápor Řádu německých rytířů, a pak bitva pod Czesochowou, která – za přispění Panny Marie – znamenala obrat v téměř již prohrané válce proti švédskému králi v polovině 17. století. Obdobný význam mělo pro Francouze osvobození Orléansu 1429, pro Anglii námořní vítězství nad španělskou „nepřemožitelnou Armádou“ roku 1588 a pak znovu bitva u Trafalgaru v roce 1805; pro Rakousko osvobození Vídně od tureckého obležení roku 1683, stejně jako pro Čechy záchrana Prahy díky husitskému vítězství nad křižáky na Vítkově u Prahy roku 1420. Do polohy německého národního vítězství byla během druhé poloviny 19. století „přetlumocena“ bitva národů u Lipska 1813.

Druhrou skupinu tvoří bitvy, které měly naopak pro národní osudy tragické důsledky, jež mohly být trvalé nebo jen dočasné. Do první kategorie náleží zajisté bitva na Kosově poli, kde Osmaní zničili hlavní srbské vojsko a rozhodli tak o porobení a zničení Srbska.⁷⁹ Obdobně také bitva u Moháče 1525, která jednak otevřela Osmanům cestu do Uher, jednak (v důsledku toho, že v ní padl mladícký Janggellonec Ludvík) umožnila Habsburkům nástup na český a uherský

⁷⁸ *ropäisches Panorama*, München, Berlin 1998. Je ovšem třeba počítat s tím, že při výběru „typických“ národních mýtů působila nejen znalost toho, které mýty dominovaly v 19. století, ale také představy současných autorů o tom, co pro tuto realitu (a možná i pro dnešek) bylo relevantní.

⁷⁹ O významu války pro národní mýty srv. nejnověji N. Buschmann, D. Langewiesche (vyd.), *Der Krieg in den Gründungsmythen europäischer Nationen und der USA*, Frankfurt, New York 2003.

⁷⁹ K této aktuální tematice H. Sundhassen, *Kriegserinnerung als Gesamtkunstwerk und Taktmotiv: Sechshundertzehn Jahre Kosovo-Krieg (1389–1999)*, in: D. Beyrau (vyd.), *Der Krieg in religiösen und nationalen Deutungen der Neuzeit*, Tübingen 2001, str. 71 nn.

trůn. Již předtím učinil pád Konstantinopole konec Byzantské říši, kterou ovšem řecké národní hnutí chápalo jako středověký řecký stát. Bitvou na Bílé hoře roku 1620 byla podstatně narušena česká státnost a následně i česká kultura. V jistém smyslu je sem možno počítat také bitvu u Alésie, kde César porazil galské bojovníky pod Vercingetorixem. Z ostatních bitev se do světa mýtu dostaly zejména ty, které skýřaly dramatický a dojemný příběh, jako byla porážka a smrt Přemysla Otakara II. v bitvě na Moravském poli roku 1278, smrt Gustava II. Adolfa v bitvě u Litvzenu roku 1632 či porážka Karla XII. u Poltavy roku 1709.

Řada dalších porážek se stala mýtem, jenž nabádal k zamýšlení či otevíral rozporné soudy, které měly reflektovat smysl národních dějin. V tomto smyslu byla interpretována ve Francii porážka z roku 1870: národ pykál za své hříchy, byl podle Zolova příměru „ukřižován“, aby si otevřel cestu ke zmrtvýchvstání. Tento příměr má svoji paralelu již mnohem dříve v polském mesianismu první poloviny 19. století: polský národ byl poražen, „ukřižován“, ale díky tomu bude spaseno lidstvo. V Dánsku otevřela porážka roku 1864 cestu k nové definici národní dánské identity, v Anglii bitva u Hastingsu 1066 umožnila staletou normanskou nadvládu v zemi. Poměrně zřídka se mezi národními mýty setkáme s prohranými bitvami, respektive válkami, které se oslavují pro heroismus poražených, jako v případě Kosciuszkowa povstání 1795 či obléhání Messolonghia v průběhu řeckého povstání roku 1826.

Pozoruhodný je během 19. století osud mýtů kolem výbojných válek a bitev. Všeobecně platí, že do síně národní slávy snáze vstupovaly bitvy, ať již vyhrané či prohrané, které byly součástí obranného boje za záchranu či zájmy národa. Proto celkem ojediněle stojí dobytí Jeruzaléma křižáky roku 1099 jako součást mýtu belgického, koloniální výboje do zámoří v mýtech španělských a portugalských, vikinské výboje v mýtech severovýchodních, výboje Alexandra Velikého, o které se sváří starý řecký s novým makedonským mýtem.

2. Příznačně se člení starý řecký s novým makedonským mýtem zvraty v národních dějinách, do dvou časových „aglomerací“, z nichž jedna je lokalizována do raného a vrcholného středověku a druhá na přáh 19. století. V dánském národním mýtu má významné místo postavení mohutného valu Danevirke na úsvitě dějinné éry, kterýžto mýtus byl reinterpretován jako protiněmecký, a následně pak sesláni „národného“ praporce s bílým křížem během výbojů v Estlandu během 13. století. Pro Maďary je zakladatelem národného státu král a národní světec Štěpán. Rozporným se naproti tomu stal mýtus českého knížete a národného svíce Václava, jehož národní profil

utrpěl tím, že se dobrovolně podrobil Jindřichovi Ptáčníkovi a tím i německé nadvládě. Obrat k modernímu parlamentnímu zřízení se spatřuje ve vydání anglické Magny Charty roku 1215, počátek švýcarského státu v přísaze zástupců Urikantonů v Rütli roku 1307.

Do tohoto kontextu pozitivních mýtů patří také několik středověkých, respektive raně novověkých povstání, jejichž cílem byla oprava společnosti, jako bylo ve Švédsku povstání Engelbrekta Engelbrektssona, v Čechách husitská revoluce, ve Španělsku povstání městských *comuneros* proti útlisku ze strany Karla V., v Nizozemí odboj proti španělskému králi Filipovi II. Rozpornou povahu měla v anglickém diskursu národních dějin „puritánská revoluce“ 1640–1660, zatímco mýtus Slavné revoluce 1688–1689 dosáhl konsenzuálního přijetí.

Předměttem sporů se stal ve Francii během 19. století odkaz Velké revoluce, zejména pak její jakobínská fáze. Tím se dostáváme ke druhé vlně národně konstitutivních událostí, která je umístěna v období občanských revolucí a reforem. Jestliže první fáze Velké revoluce ve Francii získala postupně obecné přijetí, jakobínský mýtus jako demokratická revoluční alternativa se nikdy obecně neprosadil. Za zásadní obrat k moderní společnosti se v Dánsku považovaly reformy prováděné „vlasteneckou šlechtou“ koncem 18. století. Zmařenou možnost obratu oslavuje polský mýtus tzv. květnové ústavy z roku 1791, která byla intervencí magnátů zrušena vzápětí poté, co vstoupila v platnost. Pro Norsko má význam revoluční změny zasedání zástupců občanů v Eidsvoldu, které skončilo přijetím ústavy v květnu 1814. Na prahu belgické státnosti stojí revoluce 1830. Pro německé dějiny je počátkem obratu vlastenecké hnutí proti Napoleonovi roku 1813, i když klíčovou událostí se stalo teprve vyhlášení říše roku 1871. Boj za sjednocení Itálie má svého nejvýraznějšího hrdinu v Garibaldi a jeho „tisícovce“, ale začátek italského státu je spojen s dohodou mezi králem a Garibaldiem v Teanu roku 1860.

3. Do národného kontextu vstoupily také slavné osobnosti. Patří k sebevědomí všech evropských národů, že se jejich předáci hlásili ke „svým“ významným osobnostem z minulosti. Široká a bohatá paleta těchto osobností zahrnuje národní hrdiny, vynikající umělce a konečně vědce, respektive filozofy. Není nutno podávat zde vyčerpávající výčet, zajímavější je, že najdeme jistou pravidelnost ve skladbě národně oslavovaných osobností. Takové osobnosti si pochopitelně nebylo možno vymyslet, jakkoli nechyběly snahy význam některých zvelečit. Proto se s kulem politických či vojenských národních hrdinů setkáme především u státních národů a v oměch národních hnutích, která se mohla dovolávat někdejší státnosti.

Nejednou vyrůstali tito hrdinové z kontextu velkých přeměn v národních dějinách, respektive z dob národního ohrožení a národní expanze. Ve Fridrichu Barbarosovi byla ztělesněna nejen velkorysá expanze „Němců“ do zahraničí, ale také neuskutečněná možnost vytvoření centralizované německé monarchie. Gustav Vasa byl zakladatelem novodobého švédského státu, jeho mladší současník Matyáš Korvín mohl být oslavován jako maďarský národní král, Vilém Oranžský jako tvůrce nizozemské nezávislosti. Naproti tomu se oslavoval (Bruce) Wallace jako bojovník za skotskou svobodu, Jan Hus jako vzor bojovníka za svobodu svědomí a za práva českého národa, Mikkola Agricola jako zakladatel finské národní literatury, Tadeusz Kosciuszko jako polský tragický hrdina boje za národní svobodu.

Je příznačné, že tam, kde se svářela dvojí koncepce národních dějin, jako například ve Francii, bylo velmi obtížné dosáhnout konsenzu v názoru na ideál národního hrdiny. Na druhé straně měla řada významných historických osobností malou naději na to, aby se staly hrdiny některého národního mýtu. To platí zejména pro příslušníky habsburské dynastie a do jisté míry i pro ty, kdo byli v jejich službách, jako byl například Evžen Savojský. Pokus integrovat kolem kultu habsburské dynastie rakouskou mnohonárodnostní monarchii ztroskotal spíše na německém než na českém odporu. Kult slavných umělců z období renesance a raného novověku posiloval především italské a v menší míře také francouzské a španělské mýty. Výtvarní umělci italské renesance, stejně jako představitelé francouzské literární a divadelní tradice, patřili v 19. století k národním mýtům. Čím více však postupujeme k severu a východu, tím více se národní pamět orientuje na významné vědce a filology – od Johna Locka přes Leibnize až k Linnému a Lomonosovovi. Tomuto schématu se vymyká snad jen národní kult Rembrandta v Nizozemí.

Někdy se slavná postava dějin stala přednětem nacionálně motivovaného a neplodného sporu o to, který národ má právo ji zařadit do svého Pantheonu. O „evropské světce“ Cyrila a Metoděje se přely hned tři národy – Bulhaři, Řekové a Makedonci. O Mikuláše Koperníka se přetahují Němci a Poláci, o Kolumba Italové a Španělé, respektive Katalánci. Dvojí národní zařazení má také norský rodák a dánský dramatik Holberg. Bezkonfliktní byla naproti tomu dvojí identita tam, kde se nevztahovala ke svátějším se národním pospolitostem: tak například může být Karel IV. významný Lucemburčan i český „otec vlasti“, již také proto, že nezapadal do konceptu „německého“ panovníka.

Historické vědomí a o něj se opírající kolektivní pamět národní pospolitosti patřilo v celé Evropě k oporám identifikace s národem a tedy i národotvorného procesu. Pokud již před sto lety Otto Bauer zdůrazňoval pospolitost osudu jako nezbytný předpoklad národní existence, měl na mysli historickou realitu. Dnes ovšem víme, že tato pospolitost mohla mít svůj význam nejen jako realita, ale také jako fikce a mýtus. Z hlediska této národotvorné funkce vlastně není takový rozdíl rozhodující. Podstatné je, že se v každé snaze o národní mobilizaci příslušníků státního národa i v každém národním hnutí prosazovala instrumentalizace společných dějin jako argument pro právo na národní existenci i jako základna pro uplatnění požadavků „ve jménu národa“. Nástrojem historického argumentu se mohla stát právě tak kritická věda, publicistika, školní výuka dějepisu, jako beletristika, poezie i jiné druhy umění. Podle toho, kterých z těchto nástrojů kolektivní pamět využívala, uplatňovala se v této instrumentalizaci národních dějin někdy silnější mytologická, jindy spíše kritická komponenta historického vědomí.

Při hledání a nalézání společného osudu v podobě národních dějin šlo vždy o konstrukci, ale bylo by omylem ztotožňovat konstrukci a účelovou nepravdu, označovat národní dějiny za cosi účelově vymyšleného. Takovito přístup je možný dnes, v době postmodernistického pohrdání kritickým rozumem a pravdou, nebyl však možný v 19. století, které věřilo v poznatelnost historické pravdy a uplatňovalo její autoritu. Zajisté, historická věda sloužila „národním zájmu“, nečinila tak však ve větší míře vymyšlením neskutečného, nýbrž výběrem historických údajů a zaujatoú interpretací reálně existujících pramenů. Případ padělaných Hankových *Rukopisů*, který se s oblibou uvádí jako argument zpochybňující věškeré historické bádání, je výjimkou, která potvrzuje pravidlo. Pro národně zaujatou konstrukci totiž nebyla základním manipulačním nástrojem nepravda, ale selektivní práce s historickými pravdami, či přesněji řečeno s poznatky, které se za pravdivé považovaly. Patřilo k etice vědeckých historiků i popularizátorů dějinných poznatků, že upozornili na místa, kde přecházeli od vědecky doložitelných údajů k mýtům – obvykle s národně výchovnými cíli. I kdybychom nadsadili význam mýtů a označili je (mylně) za historický základ pro posilování národní identity v průběhu 19. století, neznamenalo by to zpochybnění legitimity samotného procesu formování moderních národů.